

ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У статті на основі аналізу психолого-педагогічної літератури встановлено місце педагогічної імпровізації в професійній діяльності викладача; визначено складові педагогічної імпровізації.

Ключові слова: педагогічна імпровізація, інтуїція, творчість.

В статье на основании анализа психолого-педагогической литературы обозначено место педагогической импровизации в профессиональной деятельности преподавателя; определены составляющие педагогической импровизации.

Ключевые слова: педагогическая импровизация, интуиция, творчество.

In the article on the base of analysis of psychological and pedagogical literature the place of improvisation in the lecturer's work are established; the components of pedagogical improvisation are determined.

Key words: pedagogical improvisation, insight, creativity.

Постановка проблеми. Перед вищим навчальним закладом освіти стоять завдання підготовки висококваліфікованих спеціалістів, здатних до ефективної реалізації набутих знань, творчого підходу у виконанні поставлених перед ними завдань суспільства. Вище зазначене зумовлює таку організацію навчально-педагогічної діяльності, яка заохочує студентів до співпраці, до спільного вирішення проблемних ситуацій творчого характеру, активного самостійного пошуку альтернативних рішень, своєчасного реагування на запитання та завдання педагога, чому сприяє імпровізація.

Отже, від викладачів ВНЗ вимагається постійна реалізація творчого потенціалу, високий рівень знань фахових і суміжних дисциплін, мажорні вміння, уміння критично мислити, перевтілюватися, миттєво реагувати та розв'язувати несподівані педагогічні ситуації, переходити від експромтного до запланованого з метою урізноманітнити навчальну діяльність, зацікавити студентів до співтворчості, до активного пізнання.

Аналіз попередніх досліджень. У науковій літературі проблема імпровізації під час творчого пошуку розглядається в різноманітних аспектах.

Так, психологічні засади імпровізації досліджували В.А. Роменець, Б.М. Рунін, І.В. Страхів; імпровізацію як один із проявів творчості розглядали Г.П. Каганович, С.М. Мальцев, А.Ф. Назаров, А.А. Нікітін, В.О. Нікітін, Л.О. Сабурова, В.М. Терської, В.І. Хазан; питанням імпровізації в умовах педагогічного спілкування приділяли увагу В.Л. Зливков, В.А. Кан-Калик, О.О. Леонт'єв, Л.О. Савенкова, В.О. Сластьонін, В.В. Ягупов; прийняття несподіваного рішення як етап творчої діяльності досліджували М.В. Кларін, О.І. Ларичев, О.М. Мошкович, С.О. Сисоєва.

Спираючись на етимологію слова, у більшості джерел зазначається, що імпровізація – раптовість творчого імпульсу. Явище педагогічної імпровізації було присутнім у навчально-виховному процесі з часів появи класно-урочної системи. Проте вміння імпровізувати, про що свідчить аналіз науково-педагогічної літератури, досліджується як педагогічний феномен лише в другій половині ХХ сторіччя у працях Е.О. Гришина, С.П. Дуделя, В.І. Загв'язинського, В.М. Харкіна, Л.Ю. Берикханової, В.М. Смиренського, Г.П. Панченка.

Мета статті: визначити місце педагогічної імпровізації в професійно-педагогічній діяльності викладача ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив визначити поняття «педагогічна імпровізація» як «швидке, гнучке й адекватне реагування на щойно створені ситуації або ті, що стихійно, раптово виникли в педагогічній діяльності, та вимагають миттєвої публічної реалізації доцільно прийнятого рішення».

Відомо, що процес педагогічної імпровізації дуже складний, і тому на сучасному етапі розвитку науки існує лише декілька визначень цього поняття (таблиця 1). Наприклад Е.О. Гришин [1], пропонуючи практичні рекомендації молодим педагогам, вважає, що «імпровізація та педагогічний експромт лежать в основі педагогічної творчості, в її природі». Однак дослідник, на жаль, не подає визначення поняття імпровізації, що не дало нам можливості з'ясувати, якими саме знаннями та вміннями слід володіти викладачеві, щоб успішно імпровізувати.

Визначення дефініції «педагогічна імпровізація»

<i>Дослідники</i>	<i>Визначення педагогічної імпровізації</i>
С.П. Дудель	Миттєва, непередбачена, незапланована, незвичайна для самого лектора творчість, що втілює логічний «скелет» лекції в словесну, інтонаційну, жестикуляційну «плоть в кров».
В.М. Харкін	Компонент педагогічної діяльності, який здійснюється миттєво без попередньої підготовки.
Л.Ю. Берикханова	Об'єктивна, діалектично необхідна форма та спосіб діяльності педагога, що проявляється під час живого спілкування з учнями і полягає в органічному втіленні первісних задумок і прийнятих безпосередньо в процесі навчання нових, педагогічно доцільних рішень, оперативному проведенні у відповідності педагогічного проекту уроку з реальними умовами перебігу навчально-виховного процесу та творчими можливостями педагога з метою підвищення рівня навчання, розвитку та виховання учнів.
О.В. Хуторської	Це реакція на щойно створену проблемну ситуацію.
В.М. Смиренський	Об'єктивна складова навчально-виховного процесу, яка виступає засобом інтуїтивного пошуку оперативного розв'язання суперечностей між його стереотипами та несподіваними елементами в безпосередньому спілкуванні вчителя й учнів.
В.А. Кан-Калик	Здатність педагога оперативно і правильно оцінювати ситуації та вчинки учнів, приймати рішення відразу, часом без попереднього логічного обмірковування, на основі набутого досвіду, педагогічних і спеціальних знань, ерудиції та інтуїтивного пошуку і органічно втілювати його у спілкуванні з дітьми, продуктивно

	діяти у мінливих обставинах діяльності, чуйно реагувати на зміни, коригуючи власну діяльність.
--	--

Продовження таблиці 1

В.І. Загв'язинський	Здатність педагога швидко і правильно оцінювати ситуацію, приймати рішення відразу, без попереднього логічного обмірковування, на основі нагромаджених знань, досвіду та інтуїції.
В.А. Роменець	Один із етапів виникнення задуму образу як творчого процесу.

Аналіз таблиці дає можливість констатувати, що одні дослідники визначають, що педагогічна імпровізація – це реакція на щойно створену проблемну ситуацію (О.В. Хуторської), інші говорять, що це акт, у процесі якого виконання співпадає або слідує одразу за створенням об'єктивно або суб'єктивно нового (В.М. Харкін), один із етапів творчості (В.А. Роменець), також існують визначення, що педагогічна імпровізація – це знаходження несподіваного педагогічного рішення і його миттєве втілення (О.К. Маркова, Л.М. Митина). Л.Ю. Берикханова розуміє під педагогічної імпровізацією об'єктивну, діалектично необхідну форму та спосіб діяльності педагога.

Усвідомлення особливостей педагогічної імпровізації в навчально-виховному процесі дало змогу В.М. Смиренському [4] виявити її значущість, але знову ж таки дослідник не розкриває її суті, проте наголошує, що внутрішнім рушієм виникнення педагогічної імпровізації є інтуїція, а головною силою її функціонування – суперечності між: а) початковим задумом і новим, більш вдалим рішенням педагога, що виникло безпосередньо на уроці; б) нормативом, стандартом, що пропонує зміст педагогічного проекту уроку, і варіативно-мінливими умовами його реалізації.

Як найважливішу складову творчого процесу педагога розглядає імпровізацію В.А. Кан-Калик [2]. При цьому якщо педагогічне спілкування є засобом передачі творчого процесу педагога учням (і навпаки) і засобом, котрий організовує взаємодію цих творчих процесів, то педагогічна

імпровізація виступає засобом уточнення творчого процесу педагога, корегуючим моментом у взаємодії творчого процесу вчителя із творчим процесом учнів. Дослідник наголошує на важливості педагогічної імпровізації в навчально-виховному процесі як компонента творчості вчителя та виділяє в ній 2 види компонентів: логіко-педагогічні та емоційно-творчі. Також визначення В.А. Кан-Калика дає змогу зрозуміти, що таке педагогічна імпровізація, як вона здійснюється і яких умінь вимагає від учителя.

Мовленнєва підготовка педагога, на думку В.А. Кан-Калика, виступає однією з найважливіших умов публічного втілення імпровізаційного задуму. Саме шляхом спілкування можна вирішити майже всі непередбачені ситуації.

Отже, імпровізація – це завжди публічний процес, який вимагає від викладача блискучих комунікативних здібностей, що визначаються дійовим і оптимістичним настроєм педагога, зібраністю, вмінням керувати емоціями, викликати у себе творче натхнення, а також рівнем інтересу й готовності студентів до занять.

Проте, на жаль, жоден із дослідників не наголошує на значущості тих ситуацій, які спонукають учителя до імпровізації, на вміннях педагога побачити серед величезної кількості дій та реплік учнів саме ті, якими не можна зволікати, які потребують негайного аналізу та дій, адже іноді проблеми настільки дрібні і малопомітні, що лише деякі люди звертають на них увагу, а це є дуже важливим для педагогічної імпровізації.

Під час імпровізації особисті якості педагога проявляються з особливою яскравістю. В основі імпровізації лежать загальнокультурна і професійна підготовка вчителя, його знання предмета, педагогіки та психології, розвинуті педагогічні вміння та навички, педагогічна техніка, такт і т.д. Особливе значення має творча домінанта, тобто розвинуті увага, уява, інтуїція та натхнення.

Досліджуючи дані складові творчості, І.Ф. Комогорцева [3] відзначає, що уява педагога повинна володіти відтворюючою функцією, тобто яскраво й чітко уявляти собі той чи інший об'єкт за описом, розповіддю, окремими штрихами, відтворювати неповні враження та уявлення; бути продуктивною, творчою,

тобто вчитель повинен володіти даром фантазії. У випадку застосування педагогом педагогічної імпровізації уява сприяє народженню педагогічної ідеї, вибору засобів її реалізації, допомагає йому завчасно підготувати окремі імпровізації, передбачити можливість і результат їх включення в навчально-виховний процес, на чому також наголошує В.М. Харкін під час розробки імпровізації з домашньою заготовкою.

Імпровізація, як правило, проявляється у словесних, фізичних або словесно-фізичних діях. Словесна дія в педагогічній імпровізації має форму монологу, діалогу, полілогу, фрази або репліки. Досить рідко в педагогічній імпровізації зустрічається фізична дія. Найчастіше вона знаходить свій прояв у жестах, міміці, поглядах. Широкого використання в педагогічній імпровізації набули словесно-фізичні дії.

Значну роль в прийнятті несподіваного рішення посідає досвід імпровізатора. Тобто, успіх педагогічної імпровізації безпосередньо залежить від особистісних якостей викладача, сформованих у процесі його діяльності, навчання і виховання, його узагальнюючих знань, навичок, умінь і звичок.

Теоретичні нароби підтверджують дані опитування викладачів гуманітарних дисциплін (55 осіб) ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Так, на питання: *Що на Вашу думку допомагає під час імпровізації?* викладачі відповіли, що імпровізуватиме той педагог, який добре знає предмет і методику його викладання (16,7%), уміє миттєво публічно реалізовувати прийняте рішення (15,3%), адекватно оцінювати непередбачену ситуації (13,9%), негайно приймати рішення (12,5%), у якого добре розвинена уява (11,1%). Результати аналізу цього питання анкети вміщено в таблиці 2.

Таблиця 2

Складові педагогічної імпровізації

№	Складові педагогічної імпровізації	%
1	уміння миттєво й публічно реалізовувати прийняте рішення	15,3
2	знання предмета й методики його викладання	16,7
3	інтуїція	1,4

4	уміння застосовувати знання педагогіки та психології	4,1
5	уміння миттєво адекватно оцінювати ситуацію	13,9
6	уміння розподіляти і концентрувати увагу	1,4
7	розвиток уяви	11,1
8	творче самопочуття (натхнення, творчий пошук)	9,7
9	уміння спілкуватися	6,9
10	володіння мовленням і психофізичним апаратом	5,6
11	уміння перевтілюватися	1,4
12	уміння миттєво приймати рішення	12,5

Стосовно питання: *Як часто Вам доводиться імпровізувати?* отримано такі результати: 41,7 % викладачів сказали, що вище перелічені знання, вміння та якості педагога дозволяють їм імпровізувати часто; 58,3 % дали відповідь, що імпровізують не часто.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у ході дослідження було встановлено місце педагогічної імпровізації в системі професійно-педагогічної діяльності викладача. З'ясовано, що всі без винятку педагоги вдаються у своїй роботі до імпровізації, наголошуючи на її ефективності під час розв'язання непередбачених ситуацій навчально-виховного характеру, залучення студентів до співтворчості, адже найрезультативніша імпровізація – це та, яка заохочує до активного пізнання, тобто має педагогічну спрямованість.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав можливість виокремити найбільш важливі складові педагогічної імпровізації, що забезпечують професійно-педагогічну діяльність викладача, якість прийняття неординарних рішень, успіх педагогічної взаємодії.

Проведене дослідження не вичерпує окресленої проблеми. Перспективним напрямом дослідницької діяльності може бути визначення особливостей педагогічної імпровізації викладача, виявлення умов успішної імпровізації тощо.

Література

1. Гришин Є.А. Тебе стать учителем (идущему на первые уроки) / Гришин Є.А. – Владимир, 1974. – 142с.
2. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении : книга для учителя / Виктор Абрамович Канн-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
3. Комогорцева И.Ф. Культура педагогического общения : учебное пособие по спецкурсу / Комогорцева И.Ф. – Калинин : Калининский гос. университет, 1982.
4. Смиренський В.М. Формування у майбутніх учителів музики готовності до педагогічної імпровізації: дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Смиренський Володимир Миколайович. – К., 1998.